

MARTIN HAMPL, MIROSLAV MARADA

SOCIOGEOGRAFICKÁ REGIONALIZACE ČESKA

HAMPL, M., MARADA, M. (2015): Socio-geographic regionalization of Czechia. Geografie, 120, No. 3, pp. 397–421. – The issue of regionalization is one of the repeatedly discussed topics of geographical study. Results of socio-geographic regionalization are very important in terms of both cognition and application. In the former case, one has to stress their synthetic character and relevant description of geographical arrangement of their social phenomena, relations and circumstances. In the latter case, there is the utilization of results of regionalization for the drafting of regional policy when regulating and supporting the creation of labour markets, territorial administration, etc. The study is based on an analysis of relations between inhabitants and economic activities. The information collected by censuses, especially on commuting to work and school, is of crucial importance. When it comes to methodology, the regionalization relating to 2011 is similar to the forms of regionalization delineated earlier (as of 1970, 1980, 1991 and 2001). Thanks to this, one can make comparisons of development and determine substantial tendencies in regional organization of society within Czechia.

KEY WORDS: geographical regionalization – regional hierarchy – regional centres – centres hierarchy – metropolitan areas – Czechia.

Autoři děkují Grantové agentuře České republiky za finanční podporu v rámci výzkumného projektu č. P404-12-1035 Prostorová dynamika dopravních vztahů v sídelním systému Česka.

1. Úvod: regionalizace jako výzkumné téma

Tematika regionalizace patří mezi tradiční a opakovaně nastolované problémy geografického studia. Koncepce výzkumu se ovšem v průběhu posledního století zásadně proměňovala, a to obdobně jako paradigma sociální geografie. Charakteristický byl posun od popisného hodnocení regionů ke studiu orientovanému problémově a souběžně od komplexně geografického zaměření výzkumu k výzkumu dominantně společenskovedního typu. Významové zdůraznění regionálních syntéz, byť převážně v podobě regionálních monografií, přinesla především francouzská škola člověka v první polovině 20. století. V této době byly také publikovány zásadní příspěvky k regionalizaci Československa (Dědina 1927 a zejména Korčák 1934). V poválečné době v rámci nástupu pozitivistické koncepce geografie, byly však starší výzkumy jednostranně a v řadě ohledů i neoprávněně kritizovány až odsuzovány jako celá popisná (idiografická) geografie. I v 60. letech minulého století, byly ale otázky regionalizace intenzivně zkoumány (zejména aktivity komise IGU pro ekonomickou regionalizaci – viz např. sborník *Economic regionalization 1962* nebo *Geographia Polonica 1964*). Zajímavou studií byla na příklad regionalizace Rakouska, koncipovaná také jako verifikace teorie centrálních míst W. Christallera (Bobek 1967). Konečně

v současném období se v návaznosti na postpozitivistickou „sociologizaci“ geografie přenáší zájem na studium formování a aktivity regionálních komunit, na sociální konstrukci regionů, na procesy utváření regionální identity apod. (koncepte nové regionální geografie – Paasi 1986 aj.).

Za převažující typ sociogeografické regionalizace v posledním období je možno označit vymezení a hodnocení funkčních městských regionů (např. v Česku Sýkora, Muliček 2009, na Slovensku Bezák 1990, v Německu Strubelt 2008). Klíčový význam je zde přisuzován dojížďkovým (především pracovním) vztahům měst a jejich zázemí, na vyšších měřítkových úrovních pak vztahům migračním. V řadě ohledů jsou tato témata v průniku s hodnocením metropolitních areálů jako dominantních prvků národních i nadnárodních regionálních a sídelních systémů (Scott 2001; Taylor 2004 aj.). Podstatná omezení těchto sledování vyplývají ovšem z obtížné dosažitelnosti informací o regionálních (region integrujících) procesech, jako jsou vazby na různé typy služeb nebo výrobní kooperace. Ještě důležitější jsou patrně problémy spojené s vývojovým hodnocením. Změny regionálních uspořádání podle „přirozených“ celků nejsou, až na výjimky, postižitelné a jsou tudíž nahrazovány jednak charakteristikami vývoje „vertikální“ hierarchie samotných center nebo charakteristikami populačního a ekonomického vývoje podle administrativních jednotek. Tyto skutečnosti nutně omezují generalizované vyhodnocování empirických analýz a navozují idiografické přístupy k regionalizaci (Anderson, O'Dowd 1999).

Studium regionálního uspořádání má pochopitelně různé formy i rozmanité problémové orientace. To konečně ilustruje i zaměření aktuálních prací v české geografii. Příkladem může být důraz na metodologické otázky modelování regionálních interakcí (Halás, Klapka 2010; Kraft, Blažek 2012) nebo důraz na problémovost, zejména periferních regionů (Kubeš, Kraft 2011). Naopak širší souvislosti i podmíněnosti regionálního vývoje nabízí sledování kulturně-historického formování regionů (Siwek, Bogdanová 2007) nebo vzájemných vztahů regionální, sídelní a dopravní hierarchie středisek (Marada a kol. 2010). V rámci tohoto příspěvku nelze ovšem šířeji diskutovat regionálně orientovaný výzkum. Vzhledem k několika předchozím a podstatně rozsáhlejším studiím v této problematice je však možné odkazovat na dřívější hodnocení (Hampl, Ježek, Kühnl 1978; Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Hampl, Müller 1996; Hampl 2005). Tento odkaz se týká nejen teoretické a metodologické problematiky sociogeografické regionalizace, ale i souvislostí regionalizace s navazujícími tématy (metropolizace, polohová exponovanost aj.), které z důvodu omezeného rozsahu tohoto příspěvku zde nemohly být postiženy. V tomto smyslu je zaměření tohoto sledování zúženo na samotnou sociogeografickou regionalizaci Česka, regionalizaci koncepčně blízkou pojetí funkčních městských regionů, a tedy regionalizaci relativně komplexního typu. Poznání aktuální regionální struktury Česka je tomto případě významově sekundární. Primárním cílem studie je – v návaznosti na předchozí regionalizace – stanovení a zobecnění vývojových tendencí v uspořádání přirozených/organických sociogeografických regionů a jejich hierarchie.

2. Metodika hodnocení a problémy datové základny

Vzhledem k návaznosti sledování na řadu předchozích prací věnovaných sociogeografické regionalizaci Česka je možno diskusi metodických otázek vymezování a hodnocení regionů a jejich středisek značně zestručnit a zjednodušit. Základní kritéria lze až na výjimky převzít z předchozího zpracování regionalizace (k roku 2001 – Hampl 2005) a podle opakovaně ověřeného výběru reprezentativních regionálních procesů stanovit jako klíčové integrační vazby pracovní a školskou dojížďku. V rámci pracovní dojížďky je totiž podchycená i dočasná migrace, v rámci dojížďky školské pak všechny hierarchické úrovně tohoto typu obslužných vztahů. Vzhledem k relativně malému územnímu rozsahu Česka, a proto i omezenému počtu hierarchických stupňů regionálního uspořádání, lze prostřednictvím agregace obou typů dojížďky vymezovat jak mikroregiony, tak i mezoregiony dostatečně objektivním způsobem (při ztotožnění makroregionu s celým Českem). Určitým problémem je ovšem hierarchická „smíšenost“ sledovaných vazeb, její vliv lze však relativně dobře odstranit rozlišením vztahů mezi středisky a ostatními obcemi na jedné straně a mezi středisky samotnými na straně druhé. Ve druhém případě se uplatňuje mezoregionální spádovost převládajícím způsobem – nedenní pracovní dojížďka a dojížďka do vysokých a částečně i středních škol. Regionalizace zpracovaná tímto způsobem představuje ovšem jen prvotní řešení a bude sekundárně upravována podle dalších charakteristik do své finální podoby.

Sociogeografická regionalizace k roku 2011, obdobně jako regionalizace zpracované k dřívějším „cenzovním“ rokům, vychází pochopitelně z definitivních výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Ty však byly, na rozdíl od cenzů předchozích, v řadě případů značně neúplné (vysoký počet nevrácených nebo chybných sčítacích archů). V prvé řadě se to týká údajů o dojížďce do škol a zejména do práce, neboť objem podchycené celkové dojížďky/vyjíždě v r. 2011 činil pouze něco přes 1,5 milionu, zatímco v r. 2001 přes 2,3 milionu (u pracovní dojížďky pokles o cca 600 tisíc a u školské o cca 200 tisíc). Přitom již v r. 2001 nebyla směrově specifikována zhruba jedna desetina dojíždějících za prací. Dílčí metodické změny v cenzu 2011 mohly mít pouze velmi omezený vliv na „statisticky zachycený pohyb za prací“ – sledování nikoliv „trvalého“, nýbrž „obvyklého“ pobytu obyvatel poněkud snížilo rozsah nedenní vyjíždě, vyloučení zaměstnanců „bez stálého pracoviště“ mohlo ovlivnit objem pracovní dojížďky rovněž velmi omezeně. Je nepochybné, že neúplnost dat je důsledkem nedostatečných kontrol ČSÚ na jedné straně a omezené vstřícnosti občanů v poskytování informací na straně druhé. Navzdory značné neúplnosti statistického podchycení (směrově) dojížďky jak pracovní, tak i školské, lze však předpokládat, podle srovnání regionalizace k r. 2001 a k r. 2011, že zmíněná neúplnost měla plošný charakter. V tomto smyslu lze předpokládat v podstatě dostatečnou vypovídací schopnost údajů o dojížďce pro vymezování regionů a navazující hodnocení. Nelze však srovnávat absolutní hodnoty objemů dojíždě k r. 2001 a k r. 2011!

Neúplné podchycení pracovní dojížďky se pochopitelně promítlo i do statistikou stanovených počtů obsazených pracovních míst, byť méně podstatným způsobem: viz pokles pracovních míst v období 2001–2011 o cca 275 tisíc způsobený však částečně i zvýšením nezaměstnanosti. Na druhé straně ovšem došlo

v tomto období k růstu domácího obyvatelstva i zahraničních pracovníků (jejich počty byly však podchyceny pouze částečně i v r. 2001). Z uvedených důvodů je srovnávání absolutních změn v letech 2001–2011 v řadě ohledů problematické – viz např. absolutní pokles počtu ekonomicky aktivních i počtu pracovních příležitostí v Praze, která přitom vzrostla o cca 100 tisíc obyvatel. Všeobecným důsledkem diskutovaných neúplností je statistické „zmírnění“ reálných koncentračních tendencí. Toto „zmírnění“ se ovšem týká pouze hodnocení diferenciacce podle větších územních celků, např. metropolitních areálů. V úrovni obcí jsou však vlivy nepodchycené pracovní dojížděky a následně pseudolokalizace pracovních míst zásadního významu a vedou k mylným zjištěním: rozhodující většina středisek zdánlivě snížila vlastní pracovní základnu.

Jak již bylo konstatováno, byly zásady a postup sociogeografické regionalizace převzaty z předchozích prací (Hampl 2005 aj.), a to jak z důvodů dodržení vývojové srovnatelnosti, tak i z důvodů již dříve ověřené vhodnosti získaných výsledků pro komplexní hodnocení regionálního uspořádání a hierarchie středisek. Jedinou významnější úpravou bylo zohlednění celkové, tj. pracovní i školní vyjížděky pro vymezení elementárních mikroregionů (i subregionů s částečnou mikroregionální autonomií). Důvodem byla snaha o komplexnější postižení regionálních vazeb, a také o získání většího rozsahu informací o dojížděce vzhledem k neúplnosti statistikou uváděných údajů – u řady malých obcí nebyla „zjištěna“ při sčítání žádná vyjížděka. U školské vyjížděky je pochopitelně velkým problémem neexistence rozlišení vazeb podle hierarchických úrovní škol, jak již bylo konstatováno výše. Je však důležité, že samostatně zpracovaná regionalizace podle školské dojížděky vykazuje velkou podobnost s regionalizací podle pracovní dojížděky, byť poněkud rozšiřuje soubor mikroregionálních středisek (zvláště v rámci metropolitních zázemí). Všeobecně má ovšem na mikroregionálních úrovních pouze doplňující význam již díky méně než třetinovému objemu proti pracovní dojížděce. V některých územích s roztráštěnou strukturou osídlení, resp. s malými obcemi je však často školská dojížděka velmi důležitá pro stanovení spádovosti (prostřednictvím vazeb na větší, byť nestřediskové obce). Přehled hlavních zásad regionalizace je uveden v následujících bodech:

1. Primárním kritériem pro přiřazování „nestředisek“ k střediskům je převládající směr celkové vyjížděky v r. 2011 (tj. pracovní + školské).
2. Druhým kritériem je požadavek územní celistvosti zázemí.
3. Třetím kritériem je dosažení minimální (kritické) populační velikosti mikroregionu (15 000 obyvatel) a samotného zázemí (5 000 obyvatel). Toto kritérium bylo převzato z předchozích regionalizací ovšem nejen z důvodu požadavku vývojové srovnatelnosti, nýbrž i důvodu výsledků dřívějších analýz empirických rozložení četností populačně hodnocených pracovních okrsků (Hampl, Ježek, Kühnl 1978) a odpovídajícího předpokladu nutnosti jakési minimální populační velikosti pro formování elementární polarity středisko – zázemí a navazující funkční/územní dělby práce. Jednoznačné stanovení velikostních kritérií je ovšem problematické vzhledem k relativní kontinuitě velikostní diferenciacce sociogeografických jednotek. Z těchto důvodů byly specifikovány, obdobně jako v předchozích regionalizacích, dvě kategorie středisek „přechodného typu“. Jedná se o subregionální střediska s částečnou mikroregionální autonomií. Subregionální střediska kategorie A splňují kritérium celkové velikosti (alespoň 15 000 obyvatel), ale velikost

jejich zázemí je nedostatečná (2 500–4 999 obyvatel). Jde tedy o poměrně větší města v exponované poloze. Opakem jsou malá města v periferní poloze, která si vytvářejí dostatečně velké zázemí (5 000 obyvatel a více), avšak jejich subregion (kategorie B) je celkově nedostatečně velký (10 000–14 999 obyvatel).

Reálná složitost systému osídlení a navazujícího uspořádání dojížďkových vztahů je ovšem značná, takže regionální členění v některých územích je – při aplikaci tří výše uvedených kritérií – problematické, resp. nejednoznačné. Při regionalizaci v těchto prostorech je proto nezbytné použít doplňující kritéria:

- a) Úprava vymezení středisek v případě významnějšího rozdílu mezi vymezením obcí a „přirozených“ sídelních aglomerací (např. Zlín + Otrokovice, Beroun + Králův Dvůr apod.). Byly proto sledovány obdobné aglomerace jako v r. 2001 (Hampl 2005, s. 139). Druhou úpravou vymezení středisek, resp. mikroregionálních jader byla specifikace „střediskových dvojic“, které nejsou sídelně srostlé, spolupůsobí však při integraci příslušného regionu a zároveň vykazují silnou vzájemnou dojížďkovou propojenost při relativní významové rovnocennosti obou. K r. 2001 byla uvažována tři takováto jádra – Rumburk + Varnsdorf, Ústí nad Orlicí + Česká Třebová a Žamberk + Letohrad. Pro regionální členění k r. 2011 byla navíc specifikována ještě „dvojička“ Kadaň + Klášterec nad Ohří (obce územně sousedí, intenzita propojení je mimořádná, velikostní kritéria pro úroveň elementárních mikroregionů by však samotná Kadaň nesplnila).
- b) Zvláštní problém představují obce nebo jejich seskupení, které spadají k malým střediskům bez dostatečné mikroregionální (nebo zvýšené subregionální) autonomie. V těchto případech je akceptováno hierarchické uspořádání dojížďkových vazeb, tj. podřízenost slabých středisek střediskům silnějším.
- c) Zejména v širších zázemích největších center nacházíme jejich exklávy, tj. územně oddělené prostory s nejsilnějším spádem k těmto centrům. V těchto případech se stává určujícím druhý nejsilnější směr vyjížďky (např. přiřazení Novostrašeka ke Kladnu a nikoliv k Praze).
- d) Individuální řešení konečně vyžadují obce, resp. prostory oscilačního typu nebo typu periferního území bez zřetelné vyjížďkové orientace. Zde je nutno zohledňovat více dojížďkových vazeb (možné je i sčítání směrů s obdobnou orientací) a dále komunikační poměry i příslušnost k obcím s rozšířenou působností (vymezení jejich obvodů zohledňovalo i přání představitelů obcí).
- e) V případě mezoregionů je nezbytné vedle regionální spádovosti zohledňovat i vzájemnou propojenost středisek v rámci metropolitních areálů. Jádra vyšších regionů nemají vždy nodální podobu v důsledku nedostatečné síly (dominance) jediného střediska. Integrita těchto celků je často zajištěna agregací působnosti dvou i více středisek vzájemně funkčně propojených. Na mikroregionálních úrovních jsou tyto případy poměrně vzácné (viz čtyři případy uvedené pod bodem a), na mezoregionálních úrovních jsou však nadnodální formy jader časté – zejména Ústecko a Karlovarsko a částečně i Liberecko, Zlínsko, Olomoucko a Ostravsko. Metropolitní vazby mohou tedy být hodnoceny v některých případech jako významnější než úzce definovaná regionální podřízenost. Nejvýznamnější změna ve vymezení mezoregionů k roku 2011 proti roku 2001 – přiřazení Mostecka a Chomutovska

k Praze – byla zdůvodněna právě dezintegrací metropolitního „integrovaného systému středisek“ Ústí nad Labem – Teplice – Most – Chomutov, když se řádově snížila propojenost Mostu – Bíliny a Litvínova – Oseku, a došlo proto k rozdělení tradičně chápané severočeské, konurbace na dvě části. Dojížďková spádovost Mostecká a Chomutovska přímo k Praze se proto stala rozhodujícím kritériem vymezení mezoregionů k roku 2011.

Ze souboru uvedených kritérií pro vymezování sociogeografických regionů vyplývá mimořádná složitost tohoto úkolu a omezené možnosti objektivizace jeho řešení. Často nezbytné přijímání individuálních rozhodnutí při aplikaci, resp. kombinaci poměrně různorodých hledisek rozšiřuje prostor pro uplatnění subjektivních přístupů. Není to však pouze tato různorodost nebo neúplnost datové základny, které podněcují nedostatečnou jednoznačnost přijatých výsledků. Primární příčinou těchto problémů není totiž ani nedostatek informací ani nedostatek poznávacích nástrojů, nýbrž reálně existující slabá integrace sociogeografických regionů, oscilace jejich hranic a častá vícesměrná regionální spádovost. Příklady oscilace celých regionů je řada a v některých případech došlo i v období 2001–2011 k mírnému převážení jejich spádu od jednoho centra k druhému: např. Praha „získala“ Litoměřicko a „ztratila“ Jindřichohradecko, přičemž relativní srovnatelnost obou hlavních směrů vyjížďky zůstala zachována (informace o změnách regionálních vazeb podává tabulka 6). Klíčový význam má proto takové sledování vývoje regionálního uspořádání, které umožňuje zařazení tematiky „vymezování regionů“ do širšího kontextu. Ve zvýšené míře to platí pro tematiku „hodnocení regionů“, resp. hodnocení hierarchické organizace regionálního systému celého. Jedná se o stanovení hierarchických úrovní regionů, různých velikostních charakteristik středisek včetně syntetického ukazatele „komplexní regionální význam“, zhodnocení selektivních a hierarchii umocňujících tendencí apod. Charakteristiky tohoto typu jsou ovšem výsledkem věcných analýz, a jejich stanovení je proto předmětem až další sledování.

3. Společenská transformace a koncentrační tendence na regionální úrovni

Zásadní společenské změny realizované v Česku po roce 1989 se zákonitě promítly i do tendencí vývoje regionální diferenciaci. Hodnocení dynamiky a orientace koncentračních procesů může proto být vhodným úvodem i pro studium sociogeografické regionalizace. Souvislosti mezi vývojem rozmístění jevů a vývojem uspořádání jejich vztahů jsou nepochybně významné. Z hlediska tematiky tohoto sledování byly proto alespoň základním způsobem analyzovány změny v rozmístění obyvatelstva a v rozmístění obsazených pracovních míst v transformačním období. Prvotní charakteristiky, které uvádí tabulka 1, se týkají celkové úrovně územní koncentrace obou uvedených jevů v rámci Česka a změn této úrovně v letech 1991–2001 a 2001–2011. Posuzována je pouze regionální diferenciaci zjednodušeně ztotožněná se soustavou okresů, byť poněkud upravených v zájmu zvýšení jejich organičnosti (viz poznámky k tab. 1). Z porovnání údajů vyplývá, že dochází k zesilování koncentračních tendencí, i když intenzita změn není výrazná – především při srovnání s vývojem v industriálním období

Tab. 1 – Vývoj územní koncentrace (H) obyvatelstva a pracovních příležitostí v Česku (1991–2011)

Rok	Obyvatelstvo	Pracovní příležitosti	Rozdíl
1991	76,94	78,94	2,00
2001	76,67	79,34	2,67
2001*	76,07	78,58	2,51
2011*	76,71	79,73	3,02

Poznámky: Česko bylo členěno do 66 jednotek – upravených okresů. Městské okresy byly spojeny s venkovskými, Ostrava s Frýdkem-Místkem a Karvinou, Ústí nad Labem s Teplícemi, Most s Chomutovem a Liberec s Jabloncem nad Nisou. Územní vymezení okresů se měnilo: první údaje se týkají vymezení k roku 2001, druhé údaje vymezení k roku 2011 (2001* a 2011*). V případě obyvatelstva se jedná o údaje o trvalém bydlišti (1991 a 2001) nebo tzv. obvyklém bydlišti obyvatel (2011) – hodnota H pro trvalé bydliště obyvatel v roce 2011 je 76,39. Ukazatel H je definován jako procentuální rozsah území, na němž je lokalizována „rozptýlená“ polovina hodnoceného jevu.

Prameny: Publikace z cenzu 2011, CSÚ Praha, Hampl (2005).

(1869–1930 kdy ovšem bylo sledováno pouze obyvatelstvo – Hampl 2005, tab. 5). Růst územní koncentrace pracovních příležitostí byl v porovnání s obyvatelstvem nejen vyšší, ale týkal se obou dekád. U rozmístění obyvatelstva došlo v letech 1991–2001 dokonce k mírnému snížení územní koncentrace, a teprve návazně a opožděně k „následování“ vývoje pracovních příležitostí, resp. geografické distribuce ekonomiky (blíže viz Hampl, Müller 2011). V tomto smyslu nabyl koncentrační proces v období 2001–2011 vedle vyšší intenzity i integrálnějšího charakteru. Rozdíl v dynamice koncentrace populační a ekonomické byl ovšem nepochybně výraznější. Při sledování obyvatelstva podle trvalého bydliště namísto bydliště obvyklého by byl růst koncentrace nižší (+0,32 proti +0,64) a naopak při zachycení reálného počtu pracovních příležitostí by byl nárůst koncentrace vyšší (vliv dříve konstatovaných neúplností výsledků cenzu a omezeného podchycení zahraničních pracovníků). Konečně je nutné uvést, že změny v rozmístění pracovních příležitostí charakterizují distribuci ekonomiky jen parciálním způsobem. K roku 2011 nejsou však k dispozici údaje o regionálním (okresním) HDP ani o jeho období – „ekonomickému agregátu“. Pro období 1991–2001 byl ekonomický agregát i příslušné míry územní koncentrace spočítány. Úroveň i nárůst koncentrace byly v tomto případě značně vyšší než u pracovních příležitostí (Hampl 2005, tab. 21).

Agregátní charakteristiky koncentračních procesů sice postihují všeobecné tendence vývoje geografické distribuce klíčových společenských aktivit, avšak nikoliv jejich vnitřní uspořádání. Podstatné rysy tohoto uspořádání je možné zachytit v první řadě zhodnocením vývoje základních vúdčích jednotek regionální diferenciaci, tj. jednotek hierarchicky nejvyšších. Ty v podstatě představují metropolitní areály, které lze v případě Česka poměrně jasně specifikovat, byť v jejich pouze orientačním, velmi přibližném vymezení podle okresů – viz tabulka 2. Podíl 12 metropolitních areálů na celkové populaci a na celkovém počtu pracovních příležitostí je zhruba poloviční (v roce 2011 49,3 % a 53,4 %) takže příslušné charakteristiky jsou obdobné jako hodnoty H (tab. 1). Růstová dynamika byla ovšem v případě metropolitních areálů poněkud výraznější a rovněž „obrat“ v populačním vývoji zde byl zřetelnější (podíl poklesl v letech

Tab. 2 – Velikostní hierarchie metropolitních areálů (1991–2011)

Kategorie (pořadí) areálů	Relativizované velikosti (1. areál = 100)							
	Obyvatelstvo				Pracovní příležitosti			
	1991	2001	2001*	2011*	1991	2001	2001*	2011*
1.	100	100	100	100	100	100	100	100
2.–4.	136	137	138	119	129	103	103	99
5.–12.	123	125	125	111	116	102	102	95
Podíl na Česku v %	48,1	47,7	48,2	49,3	51,0	52,0	52,3	53,4

Poznámky: Vymezení metropolitních areálů bylo převzato z důvodu srovnatelnosti z předchozích studií (Hampl 2005 aj.) v jejich zjednodušené a pouze přibližné podobě, tj. podle okresů. Městské okresy Prahy, Brna a Plzně byly spojeny s příslušnými okresy venkovskými, Ostrava s okresy Frýdek-Místek a Karviná, okres Ústí nad Labem s Chomutovem, Mostem a Teplicemi, Liberecko s Jabloneckem a Karlovarsko se Sokolovskem. Samostatně byly hodnoceny okresy 5 měst – Českých Budějovic, Hradce Králové, Pardubic, Olomouce a Zlína. Vzhledem k administrativním změnám okresů byl sledován stav vymezení jednak k roku 2001 a jednak k roku 2011 (*). V roce 2011 se jedná o obyvatelstvo podle „obvyklého“ bydliště (viz i poznámky k tabulce 1).

Prameny: Publikace z cenzu 2011, ČSÚ Praha, Hampl (2005).

1991–2001 ze 48,1 % na 47,7 % a v období 2001–2011 se zvýšil ze 48,2 % na 49,3 % – rozdíl v podílech v roce 2001 je důsledkem administrativních změn okresů). Metropolitní areály byly tedy hlavními „cíli“ koncentračních procesů, a to zesíleně u koncentrace pracovních příležitostí. Tyto areály rovněž podmiňují převýšení koncentrace pracovních aktivit nad obyvatelstvem. Ilustruje to i tato dílčí charakteristika – kladné saldo pohybu za prací v roce 2011 mělo pouze 14 okresů, a to 13 okresů krajských měst (včetně Prahy) a okres Mladá Boleslav. Největší dynamikou růstu se ovšem nevyznačovala samotná střediska, resp. krajská města, ale jejich metropolitní zázemí. Charakteristické bylo nejen zrychlování rezidenční suburbanizace, nýbrž i nástup suburbanizace pracovní/ekonomické. Statistikou podchycené změny v počtech pracovních příležitostí v letech 2001–2011 vedly k zjištění absolutních přírůstků pouze u 3 okresů, a to u „venkovských“ okresů Prahy a Brna. Přenos růstu ze středisek do jejich zázemí jednoznačně dokládají i údaje v tabulce 3, a to při jejich porovnání s údaji v tabulce 2. V případě středisek dochází převážně k úbytku obyvatelstva a i k poklesu pracovních funkcí. V druhém případě jsou ovšem výsledky cenzu problematické vzhledem k neúplnosti informací, jak již bylo konstatováno v metodické části. Navzdory těmto nedostatkům datové základny je však zřejmé, že příznivější vývoj měla hierarchicky vyšší centra než střediska nižší – ovšem s výjimkou menších středisek v metropolitním zázemí.

Z předchozích hodnocení vyplývá, že základní vývojové tendence geografické diferenciacie společenských aktivit byly orientovány koncentračně, resp. divergenčně. Zřejmé je i zesilování těchto tendencí a zvyšování jejich integrálnosti, tj. souladu v orientaci populačního a ekonomického vývoje. Platnost těchto závěrů je ovšem vázána na regionální úroveň diferenciacie a nikoliv na úroveň lokální, kde je situace odlišná především v důsledku specifického vývoje vnitřního uspořádání metropolitních areálů. Podstatné jsou tedy rozdíly ve vývoji organických, funkčně komplexních celků/regionů na jedné

Tab. 3 – Velikostní hierarchie středisek (1991–2011)

Kategorie (pořadí) středisek	Relativizované velikosti (1. středisko = 100)					
	Obyvatelstvo			Pracovní příležitosti		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
1.	100	100	100	100	100	100
2.–4.	82	82	75	84	70	69
5.–12.	64	65	59	67	62	57
13.–34.	91	93	81	92	79	69
Podíl na Česku v %						
1.–12.	29,0	28,3	28,4	34,2	36,1	35,5
1.–34.	39,7	38,9	38,3	46,7	48,4	46,4

Poznámky: Kategorie byly stanoveny podle velikostního pořadí středisek tak, aby byly zhruba rovnocenné z hlediska předpokladů pravidla velikostního pořadí (obdobou jsou i kategorie metropolitních areálů – viz tabulka 2). Pořadí se vztahují k příslušným rokům, takže se jedná o proměnlivé soubory. K roku 2011 je hodnoceno obyvatelstvo podle tzv. obvyklého bydliště. Střediska byla v některých případech vymezena jako aglomerace – viz poznámky u tabulky 6. Prameny: Publikace z cenzu 2011, ČSU Praha, Hampl (2005).

straně a partiálních, funkčně specializovaných částí těchto celků na straně druhé. Řádově významnější je však jiný rozdíl, a to rozdíl ve vývoji územní koncentrace na jedné straně a regionálních nerovnoměrností sociálních, resp. ekonomických na straně druhé. Zatímco v první transformační dekádě byla v obou případech dominantní divergenční orientace vývoje, v dekádě druhé dochází u sociálních nerovnoměrností k jejich relativní stabilizaci (prostorové vzorce nezaměstnanosti, mzdových úrovní) a dokonce i k určitým náznakům nástupu tendencí konvergenčních (Blažek, Csank 2007). Dokládají to dostatečně údaje o mezikrajských „přesunech“ podílů na ekonomice Česka. Zatímco v letech 1991–2001 se zvýšil podíl Prahy + Středočeského kraje na ekonomickém agregátu Česka (zjednodušené vyjádření HDP – viz Hampl 2005) z 24,4 % na 31,7 %, pak v letech 2001–2011 se navýšil podíl těchto krajů na HDP již pouze z 34,1 % na 35,7 % (údaje ČSÚ). Navíc v druhém období byl v tomto prostoru ekonomický růst v relativním souladu s růstem populačním, takže úroveň HDP na obyvatele zůstala na cca 150 % celostátní úrovně. Tyto skutečnosti jsou v souladu s obecnými představami o vývoji (komplexně podmíněné) socio-geografické diferenciaci a o vývoji (semikomplexně podmíněné) diferenciaci geosociální (blíže viz Hampl 2014).

4. Základní výsledky sociogeografické regionalizace

Primární výsledky sociogeografické regionalizace k roku 2011 v úrovni individuálních středisek, resp. regionů jsou uvedeny v tabulkovém přehledu (tab. 6) a na v mapové příloze (obr. 1). Pro srovnání jsou v tabulce prezentovány i základní velikostní charakteristiky k roku 2001 a příslušné charakteristiky jejich hierarchického postavení. Populační velikosti regionů se vztahují k vymezení v daném roce, takže změny v letech 2001–2011 agregují jak změny ve

vymezení, tak rozdíl v populačním vývoji těchto jednotek. Následující text je pochopitelně přednostně věnován hodnocení celého regionálního systému a vybrané charakteristiky individuálních regionů zde mají především ilustrační smysl.

4.1.1. Selektivní orientace vývoje a redukce hierarchických úrovní

Na prvním místě je pozornost věnována tematicce hierarchického uspořádání regionálního systému z hlediska měřítkového a z hlediska vývoje tohoto uspořádání. Podstatné informace podávají údaje v tabulce 4, i když se jedná pouze o pouhé počty středisek jednotlivých řádovostních/hierarchických úrovní v letech 1991, 2001 a 2011. Z vývojového srovnání je zřejmá vysoká setrvačnost regionálního uspořádání: stabilita vyšších hierarchických soustav – makroregionální (Praha) a mezoregionální (11 středisek) – a pouze omezená selektivnost v úrovni mikroregionální a subregionální. Je ovšem nutné zdůrazňovat krátkodobost vývojového hodnocení a zejména pak značné zrychlení selekce v souboru středisek ve druhé zachycené dekádě, kdy došlo na nižších hierarchických úrovních ke zúžení souboru o cca 10 % středisek. Podstatně významnější změny se však týkaly celého hierarchického rozvrstvení soustavy, která byla v transformačním období postupně redukována (zjednodušena) z pětistupňovité na třístupňovitou (při vyloučení subregionální diferenciace, která má pouze doplňkový význam a velmi omezený, plošně neucelený výskyt, což dokládá i nízká četnost těchto jednotek). Ještě v roce 1991 bylo oprávněně rozlišovat 2 mezoregionální a 2 mikroregionální úrovně označované jako 1. a 2. stupně, které odpovídaly zřetelně vyvinutým vztahům podřízenosti/nadřízenosti mezi samotnými buď mezoregionálními nebo mikroregionálními středisky. K roku 2001 byla rozlišena do 2 stupňů pouze střediska mikroregionální, k roku 2011 pak tato soustava/úroveň již specifikována nebyla.

Příčiny popisované redukce jsou důsledkem jednak výrazné významové diferenciace velkých regionálních center a jednak všeobecné orientace integračních procesů od měřítkově nižších úrovní k úrovním měřítkově vyšším (viz i zvyšující se územní mobilita obyvatelstva, zboží a zejména informací). Již v případě specifikace mezoregionální soustavy 2. stupně k roku 1991 se jednalo o diskusní řešení vzhledem k extrémně asymetrické velikostní diferenciaci 3 vymezených

Tab. 4 – Hierarchické kategorie regionálních středisek (1991–2011)

Kategorie	Počty středisek			Kumulativní počty středisek		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Makroregionální	1	1	1	1	1	1
Mezoregionální	11	11	11	12	12	12
Mikroregionální	136	132	119	148	144	131
Subregionální A	8	6	4	156	150	135
Subregionální B	14	15	14	170	165	149

Poznámky a prameny: Hampl (2005), tabulka 6.

jednotek: neobyčejná dominance Prahy „ovládající“ celé Čechy, omezený rozsah působnosti Brna, které si podržovalo Olomoucko a Zlínsko, a izolované postavení Ostravska (ztotožnění příslušného mezoregionu 1. a 2. stupně). Do roku 2001 se zvýšil vliv Prahy i v obou středomoravských regionech a mírně zde převážil nad vlivem Brna. K roku 2011 se sice situace obrátila, ale vztahy Prahy a Brna na jedné straně a Olomouce a Zlína na straně druhé zůstaly relativně rovnocenné a v porovnání s autonomií Olomoucka a Zlínska málo významné. Při hodnocení regionálních center vyššího řádu je však vhodné alespoň částečným způsobem zohlednit poněkud zvýrazněnou mezoregionální působnost Brna, ale hodnocení mezoregionů 2. stupně jako samostatné hierarchické úrovně by bylo neoprávněné. Měřítkově vyšší uplatnění regionální působnosti se týká pouze hlavního města, které je však dostatečně postiženo až na úrovni makroregionální.

Složitější problém představuje hodnocení postupného „rozpadu“ soustavy mikroregionů 2. stupně. Poměrně vysoká četnost mikroregionálních středisek vytváří potenciál pro formování sekundární úrovně tohoto řádu uspořádání. Významnou podmiňující podmínkou dvoustupňovitého uspořádání mikroregionálních vazeb bylo pochopitelně i bývalé (avšak svým vlivem ještě doznívající) územně administrativní členění. Další, především posttotalitní vývoj vedl k vztahovému otevření okresů a zároveň k zesílené působnosti vyšších regionálních center. Postupně tak docházelo k „rozpadu“ soustavy mikroregionů 2. stupně: počet případů vztahů podrživosti mezi dvojicemi mikroregionálních středisek (obvykle současných a bývalých okresních měst) se snížil z počtu 53 v roce 1991 na 41 v roce 2001 a pouze 31 v roce 2011. Vedle redukce počtu těchto případů docházelo i ke ztrátě „vyšší“ mikroregionální autonomie u poměrně velkých středisek zejména v metropolitních prostorech (např. Kladno nebo Frýdek-Místek). Obdobně se snížila i populační velikost mikroregionů podrživých centrům obdobného řádu: v roce 1991 14,1 % celostátní populace, v roce 2001 10,1 % a v roce 2011 pouze 8,2 %. Navíc velký počet těchto jednotek s podrživostí v rámci téhož „základního“ hierarchického řádu, tj. řádu mikroregionálního, vykazoval podrživost problematickou (oscilační jednotky) – např. Havlíčkobrodsko, Kutnohorsko nebo Sušicko. Většina případů hierarchické podrživosti mikroregionů se tudíž ztotožnila s podrživostí mikroregionální vůči centrům mezoregionálního řádu a vztahy mezi slabšími a silnějšími mikroregionálními středisky se staly jen nevýznamnou (doplňující) charakteristikou hierarchie regionálního uspořádání. Jejich reálnost je sice v celkovém hodnocení regionální organizace k roku 2011 respektována (viz tab. 6), avšak specifikace autonomie soustavy mikroregionální úrovně 2. stupně již nikoliv. Navzdory kontinuitě některých vazeb tohoto typu je totiž jejich plošné uplatnění v současnosti nedostatečné a do perspektivy málo pravděpodobné – v řadě ohledů i z důvodu postupné ztráty mikroregionální autonomie podrživých mikroregionů, což dokládají případy Frýdlantska nebo Soběslavska.

Z předchozích diskusí a hodnocení vyplývá tedy závěr o postupném „zjednodušování“ hierarchického uspořádání regionů nejen v důsledku zužování souboru středisek s komplexní funkční působností, ale především v důsledku redukce počtu úrovní hierarchického uspořádání celého systému.

4.2. Vývoj hierarchie regionálních středisek

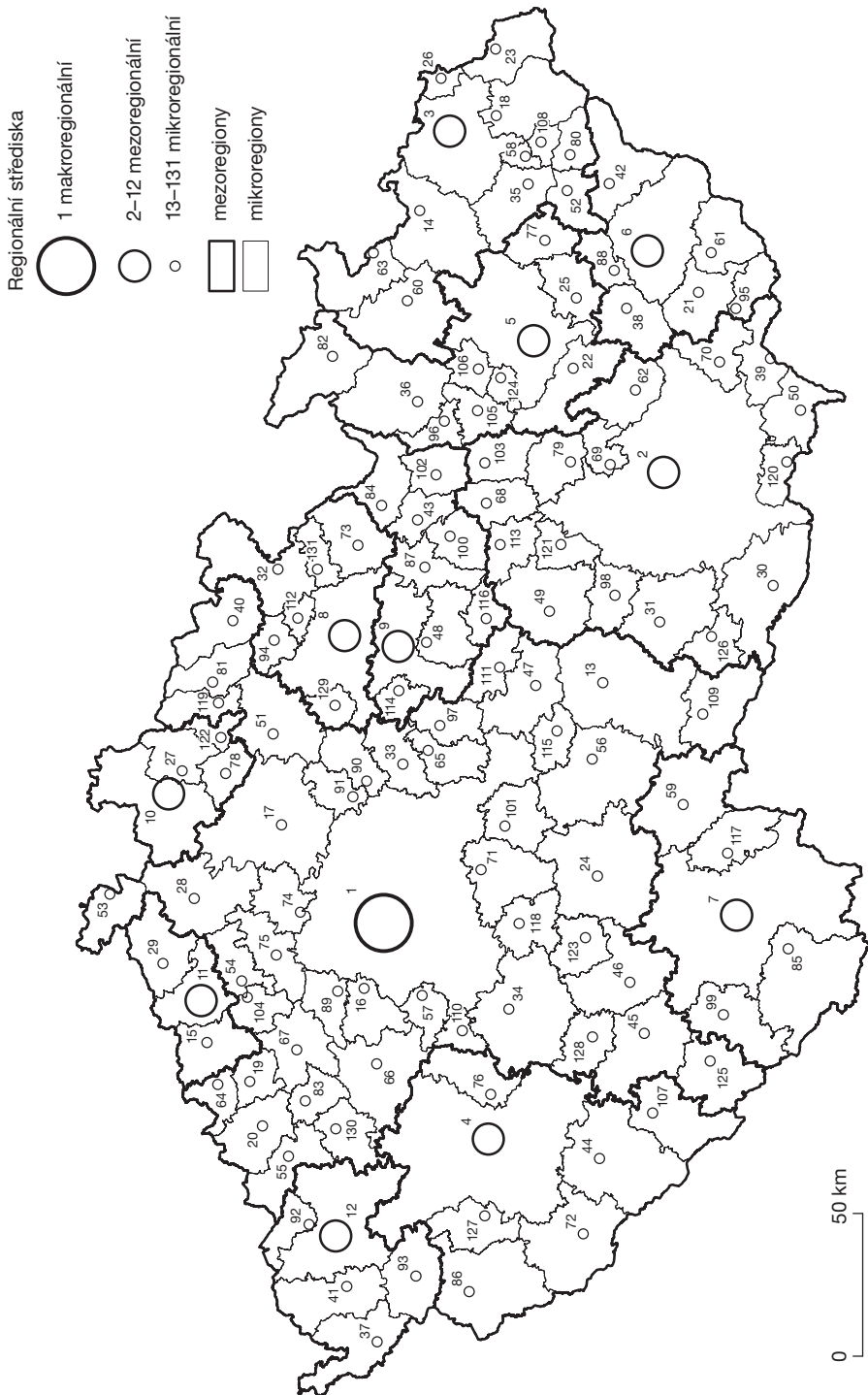
Páteří organizace celého regionálního systému a zároveň i systému osídlení je hierarchická soustava středisek. Ta charakterizuje významovou a funkční diferenciaci klíčových prvků těchto systémů a zároveň i jejich vztahy, a tím i integritu celého národního systému. V předchozí části byly rozlišeny 3 základní hierarchické kategorie „komplexních“ regionálních středisek podle úrovně jejich autonomie – mikroregionální, mezoregionální a makroregionální. Toto rozlišení je ovšem velmi hrubé a nezachycuje přesnější povahu střediskové diferenciaci. Mimo jiné i proto, že zvýrazňuje diskontinuitu ve významovém rozrůznění středisek, což neodpovídá reálné formě tohoto rozrůznění, které má převážně kontinuální povahu (viz i protikladné představy teorie centrálních míst a pravidla velikostního pořadí). Potřebné přesnější významové hodnocení středisek umožňují alespoň dílčím způsobem významové ukazatelé populační velikosti jejich mikroregionů a regionů maximálních (nejširší středisková působnost) – viz tabulka 6. Syntetickou charakteristikou je pak „komplexní regionální význam“ (dále KRV), který agreguje vazby obyvatelstva jak k místu bydliště, tak i k nadřazeným centrům na různých hierarchických úrovních. Tento ukazatel byl konstruován v předchozí studii (Hámpel 2005) a jeho smyslem bylo rozlišení intenzit v souměřitelnosti obyvatelstva a středisek různých hierarchických úrovní při předpokladu postupného snižování této intenzity v závislosti na zvyšování hierarchického řádu regionů, resp. příslušných středisek (od lokální úrovně k úrovni makroregionální). Uvedený předpoklad je nepochybně správný, ale stanovení vah/podílů pro jednotlivé hierarchické úrovně hodnocených vázaností obyvatelstva na střediska i na obec bydliště je pochopitelně značně subjektivní. Navzdory této problematičnosti je však konstrukce syntetické charakteristiky nejen potřebná, ale i možná, byť při vědomí její pouze přibližné vypovídající schopnosti. Z těchto důvodů byl podobným způsobem definován KRV středisek i k roku 2011. Vzhledem k redukci jedné úrovně regionální hierarchie (mikroregiony 2. stupně), bylo však nutné pozměnit váhy/podíly jednotlivých hierarchických úrovní. V souladu s reálnými vývojovými tendencemi byl zvýšen význam zejména mezoregionálních

Tab. 5 – Základní charakteristiky regionálních středisek (2001–2011)

Kategorie (pořadí) středisek	Relativizované velikosti kategorií (1. jednotka =100)			
	Populační velikost mikroregionů		Komplexní regionální velikost	
	2001	2011	2001	2011
1.	100	100	100	100
2.–4.	108	94	73	68
5.–12.	88	77	63	57
13.–34.	133	117	68	49
Podíl na Česku (%)				
1.–34.	62,5	67,8	60,6	61,9

Poznámky: Jedná se o proměnlivé soubory středisek. Další vysvětlení viz textová část a poznámky k tabulce 6.

Prameny: Hámpel 2005 a tabulka 6.

Obr. 1 – Sociogeografická regionalizace Česka 2011. Regionální střediska jsou označena pořadovými čísly podle komplexního regionálního významu (viz tabulka 6) – agregátní ukazatel zohledňuje diferencovanou vázanost obyvatelstva na vlastní obec/sídlo a na střediska různých hierarchických úrovní.

Tab. 6 – Sociogeografická regionalizace 2011 – základní charakteristiky

Pořadí podle KRV	Středisko regionu	Počet obyvatel v tisících				Komplexní regionální význam (KRV)		Nadřazené středisko 2011
		Mikroregionu		Max. regionu		2001	2011	
		2001	2011	2001	2011			
1	<i>Praha</i>	1 492,5	1 825,4	10 230,1	10 436,6	2 038,3	2 348,9	—
71	Benešov	51,1	40,9	75,1	40,9	33,1	20,8	Praha
101	Vlašim	24,0	23,5	24,0	23,5	12,1	12,9	Praha
57	Beroun*	41,7	42,3	41,7	42,3	21,6	25,1	Praha
110	Hořovice	28,1	24,4	28,1	24,4	11,0	11,3	Praha
16	Kladno	106,5	110,5	106,5	110,5	60,4	65,9	Praha
89	Slaný	30,5	29,8	30,5	29,8	15,2	16,5	Praha
33	Kolín*	60,4	61,3	60,4	122,4	30,5	40,3	Praha
65	Kutná Hora	35,3	33,1	67,9	61,1	29,4	22,6	Kolín
97	Čáslav	32,6	28,0	32,6	28,0	13,7	13,9	Kutná Hora
74	Mělník	35,9	34,6	35,9	34,6	18,5	20,0	Praha
17	Mladá Boleslav*	124,8	131,3	124,8	131,3	75,4	65,8	Praha
91	Nymburk	27,3	29,4	27,3	29,4	14,0	16,2	Praha
90	Poděbrady	28,8	30,2	28,8	30,2	14,0	16,2	Praha
34	Příbram	71,9	74,7	71,9	74,7	46,7	39,4	Praha
118	Sedlčany	20,9	20,7	20,9	20,7	9,4	10,3	Praha
66	Rakovník	42,8	45,0	42,8	45,0	25,9	22,4	Praha
7	<i>České Budějovice*</i>	231,5	243,1	315,9	370,8	188,3	188,5	Praha
85	Český Krumlov	35,0	35,1	35,0	35,1	16,3	17,6	České Budějovice
59	Jindřichův Hradec	50,1	46,0	50,1	46,0	31,6	24,7	České Budějovice
109	Dačice	25,7	24,6	25,7	24,6	10,1	11,6	Jihlava
117	Třeboň	21,5	20,7	21,5	20,7	10,1	10,6	České Budějovice
46	Písek	50,5	50,8	67,7	67,5	37,2	31,4	Praha
123	Milevsko	17,2	16,7	17,2	16,7	9,0	9,3	Písek
99	Prachatice	27,9	26,0	27,9	26,0	13,1	13,6	České Budějovice
125	Vimperk	17,8	17,3	17,8	17,3	8,7	9,1	Strakonice
45	Strakonice	57,3	55,6	94,0	88,8	40,8	31,9	Praha
128	Blatná	18,9	15,9	18,9	15,9	8,3	8,5	Strakonice
24	Tábor*	95,3	94,9	95,3	94,9	60,5	49,9	Praha
4	<i>Plzeň*</i>	314,9	347,8	528,3	560,4	269,0	287,9	Praha
72	Domažlice	48,4	46,5	48,4	46,5	26,2	20,7	Plzeň
44	Klatovy	54,0	54,8	76,3	75,5	36,8	32,7	Plzeň
107	Sušice	22,3	20,8	22,3	20,8	11,3	11,7	Klatovy
76	Rokycany	38,4	39,7	38,4	39,7	16,6	19,5	Plzeň
86	Tachov	32,9	35,0	32,9	35,0	19,9	17,3	Plzeň
127	Stříbro	17,4	15,9	17,4	15,9	8,3	8,7	Plzeň
12	<i>Karlovy Vary</i>	115,9	113,1	307,1	291,3	107,7	110,0	Praha
92	Ostrov	22,9	24,1	22,9	24,1	13,9	15,6	Karlovy Vary
37	Cheb	65,5	65,6	93,9	92,2	46,9	38,6	Karlovy Vary
93	Mariánské Lázně*	28,4	26,7	28,4	26,7	15,2	15,3	Cheb
41	Sokolov*	74,4	62,0	74,4	62,0	45,8	33,3	Karlovy Vary
11	<i>Ústí nad Labem*</i>	120,4	121,0	639,1	321,6	157,3	137,0	Praha
29	Děčín	78,9	75,1	78,9	75,1	56,5	45,9	Ústí nad Labem
53	Rumburk + Varnsdorf	53,1	52,4	53,1	52,4	34,7	28,7	Praha

Pořadí podle KRV	Středisko regionu	Počet obyvatel v tisících				Komplexní regionální význam (KRV)		Nadřazené středisko 2011
		Mikroregionu		Max. regionu		2001	2011	
		2001	2011	2001	2011			
20	Chomutov*	86,1	80,1	125,0	122,5	73,3	55,2	Praha
55	Kadaň + Klášterec nad Ohří	38,9	42,4	38,9	42,4	25,0	27,7	Chomutov
54	Litoměřice	44,6	45,6	71,0	71,5	34,0	28,2	Praha
104	Lovosice	26,4	25,9	26,4	25,9	11,6	12,5	Litoměřice
75	Roudnice nad Labem	42,2	41,4	42,2	41,4	24,2	19,6	Praha
67	Louny	43,0	42,8	43,0	42,8	27,2	22,2	Praha
130	Podbořany	15,8	16,5	15,8	16,5	7,2	8,4	Žatec
83	Žatec	26,6	25,7	42,4	42,3	22,3	18,2	Praha
19	Most	76,4	74,3	116,6	112,2	67,7	55,9	Praha
64	Litvínov	40,2	37,8	40,2	37,8	23,0	23,2	Most
15	Teplice*	104,6	125,5	127,2	125,5	75,7	68,8	Ústí nad Labem
10	<i>Liberec*</i>	134,3	170,8	303,0	305,8	134,7	155,9	Praha
28	Česká Lípa	74,6	92,5	100,5	92,5	53,2	46,8	Praha
27	Jablonec nad Nisou	70,0	84,5	87,7	84,5	52,3	47,4	Liberec
122	Semily	24,9	16,8	24,9	16,8	11,2	9,3	Turnov
119	Jilemnice	19,6	21,5	19,6	21,5	8,2	9,8	Vrchlabí
78	Turnov	31,8	33,7	56,7	50,5	23,8	19,3	Liberec
8	<i>Hradec Králové</i>	162,9	184,9	464,8	398,1	168,9	172,1	Praha
129	Nový Bydžov	15,6	16,0	15,6	16,0	7,6	8,5	Hradec Králové
51	Jičín	36,2	67,3	55,4	67,3	25,8	30,3	Praha
32	Náchod	65,9	93,0	99,5	93,0	43,3	40,7	Hradec Králové
112	Jaroměř	18,0	17,6	18,0	17,6	10,6	11,1	Hradec Králové
73	Rychnov nad Kněžnou	47,1	44,9	47,1	44,9	25,9	20,2	Hradec Králové
131	Dobruška	17,6	16,0	17,6	16,0	8,2	8,4	Hradec Králové
40	Trutnov	60,2	61,8	86,9	61,8	43,9	33,8	Praha
94	Dvůr Králové nad Labem	26,7	25,7	26,7	25,7	14,6	15,3	Hradec Králové
81	Vrchlabí	33,4	31,5	53,0	53,0	23,3	18,2	Praha
9	<i>Pardubice*</i>	137,8	162,3	419,3	428,4	144,2	169,7	Praha
114	Přelouč	19,9	20,8	19,9	20,8	9,6	11,0	Pardubice
48	Chrudim	74,0	57,1	94,3	76,5	45,9	31,2	Pardubice
116	Hlinsko	20,3	19,3	20,3	19,3	10,3	10,7	Chrudim
68	Svitavy	32,6	31,1	72,8	76,7	27,7	22,1	Brno
100	Litomyšl	23,3	26,2	23,3	26,2	11,2	13,2	Pardubice
103	Moravská Třebová	18,3	24,3	18,3	24,3	10,1	12,7	Svitavy
113	Polička	21,9	21,3	21,9	21,3	10,3	11,0	Svitavy
43	Ústí nad Orlicí + Česká Třebová	48,8	44,4	167,3	107,0	52,6	32,8	Pardubice
102	Lanškroun	23,5	24,7	23,5	24,7	11,1	12,7	Ústí nad Orlicí + Česká Třebová
87	Vysoké Mýto	33,0	35,6	33,0	35,6	14,7	17,0	Pardubice
84	Žamberk + Letohrad	38,7	37,8	38,7	37,8	16,5	18,2	Ústí nad Orlicí + Česká Třebová
13	<i>Jihlava</i>	113,0	119,7	138,7	221,8	75,0	72,1	Praha
47	Havlíčkův Brod	73,6	56,2	94,1	77,5	44,9	31,3	Jihlava
111	Chotěboř	20,5	21,3	20,5	21,3	10,7	11,2	Havlíčkův Brod

Pořadí podle KRV	Středisko regionu	Počet obyvatel v tisících				Komplexní regionální význam (KRV)		Nadřazené středisko 2011
		Mikroregionu		Max. regionu		2001	2011	
		2001	2011	2001	2011			
56	Pelhřimov	56,5	53,3	72,9	71,9	34,5	27,0	Praha
115	Humpolec	16,4	18,5	16,4	18,5	9,3	10,9	Pelhřimov
31	Třebíč	76,4	72,6	93,4	89,5	52,5	41,9	Brno
126	Moravské Budějovice	17,0	16,8	17,0	16,8	8,3	8,9	Třebíč
49	Žďár nad Sázavou	63,6	62,8	63,6	62,8	38,3	30,9	Brno
121	Bystřice nad Pernštejnem	18,9	17,1	18,9	17,1	9,3	9,3	Brno
98	Velké Meziříčí	26,4	26,0	26,4	26,0	12,6	13,8	Brno
2	<i>Brno</i>	687,6	771,5	1 402,2	2 587,4	624,7	733,1	Praha
69	Blansko	41,1	37,1	41,1	37,1	20,6	21,3	Brno
79	Boskovice	54,2	40,8	54,2	40,8	29,0	18,9	Brno
50	Břeclav*	66,0	57,4	66,0	57,4	40,4	30,5	Brno
120	Mikulov	17,3	18,9	17,3	18,9	8,3	9,5	Brno
39	Hodonín	76,3	68,9	76,3	68,9	43,3	34,1	Brno
70	Kyjov	45,7	47,5	45,7	47,5	25,5	21,2	Brno
95	Veselí nad Moravou*	38,4	27,5	38,4	27,5	17,6	15,3	Uherské Hradiště
62	Vyškov	43,6	43,5	43,6	43,5	22,1	23,8	Brno
30	Znojmo*	78,6	76,9	78,6	76,9	51,0	42,0	Brno
5	<i>Olomouc</i>	196,4	204,6	636,2	619,4	202,6	220,4	Brno
124	Litovel	15,6	15,4	15,6	15,4	8,7	9,3	Olomouc
106	Uničov	23,1	22,3	23,1	22,3	11,9	12,5	Olomouc
82	Jeseník	42,3	38,8	42,3	38,8	24,1	18,2	Olomouc
22	Prostějov*	106,8	99,2	106,8	99,2	67,3	53,2	Olomouc
25	Přerov	88,5	81,6	123,5	115,9	64,4	49,7	Olomouc
77	Hranice	35,0	34,3	35,0	34,3	18,4	19,4	Přerov
36	Šumperk	74,4	73,5	103,4	98,3	49,6	38,9	Olomouc
105	Mohelnice	25,1	24,9	25,1	24,9	11,5	12,5	Olomouc
96	Zábřeh	29,0	24,9	29,0	24,9	14,5	14,3	Šumperk
6	<i>Zlín*</i>	189,9	200,1	562,2	533,4	184,1	201,6	Brno
38	Kroměříž	72,8	71,0	109,5	71,0	49,9	36,5	Zlín
88	Holešov	19,3	33,7	19,3	33,7	10,8	16,5	Zlín
21	Uherské Hradiště*	89,0	88,1	178,6	164,7	69,0	53,7	Zlín
61	Uherský Brod	51,2	49,1	51,2	49,1	22,4	23,9	Uherské Hradiště
42	Vsetín	68,6	63,9	68,6	63,9	42,6	33,0	Zlín
80	Rožnov pod Radhoštěm	36,4	34,8	36,4	34,8	18,0	18,9	Valašské Meziříčí
52	Valašské Meziříčí	41,2	44,6	77,6	79,4	35,0	29,7	Ostrava
3	<i>Ostrava*</i>	604,2	587,9	1 340,1	1 283,1	590,6	587,3	Praha
60	Bruntál	54,7	49,8	54,7	49,8	31,7	24,1	Ostrava
63	Krnov	42,9	39,9	42,9	39,9	23,2	23,6	Opava
18	Frydek-Místek*	95,9	106,8	112,8	106,8	71,3	61,1	Ostrava
23	Třinec	78,9	103,4	78,9	103,4	51,1	50,7	Ostrava
26	Karviná*	107,7	69,3	107,7	69,3	59,1	47,7	Ostrava
35	Nový Jičín*	107,2	65,4	126,7	122,8	63,5	39,1	Ostrava
108	Frenštát pod Radhoštěm	19,4	20,9	19,4	20,9	10,4	11,7	Kopřivnice

Pořadí podle KRV	Středisko regionu	Počet obyvatel v tisících				Komplexní regionální význam (KRV)		Nadřazené středisko 2011
		Mikroregionu		Max. regionu				
		2001	2011	2001	2011	2001	2011	
58	Kopřivnice*	—	36,4	—	57,4	—	25,0	Nový Jičín
14	Opava	134,6	123,7	177,5	163,7	90,1	70,6	Ostrava

Vybrané charakteristiky subregionů					
Subregiony A v roce 2011	Počet obyvatel v tisících		Úroveň autonomie	Nadřazené centrum	
	2001	2011	2001	2001	2011
Brandýs nad Labem-Stará Boleslav	21,4	20,9	mikroregion	Praha	Praha
Aš	17,0	17,0	subregion A	Cheb	Cheb
Šternberk	18,0	17,8	subregion A	Olomouc	Olomouc
Bohumín	28,1	26,6	subregion A	Ostrava	Ostrava
Subregiony B v roce 2011					
Mnichovo Hradiště	—	13,8	—	Mladá Boleslav	Mladá Boleslav
Kaplice	14,9	14,6	subregion B	České Budějovice	České Budějovice
Horáždovice	10,9	10,7	subregion B	Strakonice	Strakonice
Frýdlant	24,3	13,0	mikroregion	Liberec	Liberec
Tanvald*	17,7	14,9	mikroregion	Jablonec nad Nisou	Jablonec nad Nisou
Nová Paka	19,2	14,9	mikroregion	Jičín	Jičín
Broumov	18,3	14,1	mikroregion	Náchod	Náchod
Nové Město nad Metují	15,3	14,9	mikroregion	Náchod	Náchod
Police nad Metují	—	10,1	—	Náchod	Náchod
Telč	12,8	12,6	subregion B	Jihlava	Jihlava
Ledeč nad Sázavou	12,8	11,8	subregion B	Havlíčkův Brod	Praha
Hustopeče	14,7	12,6	subregion B	Brno	Brno
Slavičín	—	12,3	—	Zlín	Zlín
Valašské Klobouky	15,6	14,8	mikroregion	Zlín	Zlín

Poznámky: Přehled dalších změn: 1. Kopřivnice* zvýšila hierarchický status – v roce 2001 subregion A v roce 2011 mikroregion. 2. Ztrátu mikroregionální autonomie v roce 2001 a nesplnění kritérií subregionálních v roce 2011 vykazala tato střediska: Kralupy nad Vltavou, Bílina, Nový Bor, Hořice, Tišnov, Bystřice pod hostýnem, Frýdlant nad Ostravicí. 3. Ztrátu subregionální autonomie vykazaly Chodov a Nové Město na Moravě (typ A) a dále Dobříš, Soběslav, Týniště nad Orlicí, Jevíčko, Pacov, Velká Bíteš Ivančice, Bučovice, Moravský Krumlov, Vítkov (typ B).

KRV – komplexní regionální význam – je agregátní charakteristika regionální působnosti středisek, která diferencovaným způsobem zohledňuje vázanost obyvatel k obci bydliště a k nadřazeným střediskům na různých hierarchických úrovních. Tato charakteristika byla konstruována již pro hodnocení středisek k roku 2001 (a zpětně i k roku 1991 – viz Hampl 2005). Pro rok 2011 byly poněkud upraveny zásady (kritéria) výpočtu vzhledem k potlačení resp. „rozpadu“ mikroregionální diferenciace 2. stupně, která proto nebyla speciálně hodnocena. Byla tudíž zvýšeně oceněna velikost mikroregionů (z 30 % na 35 % populační velikosti) a zejména mezoregionů (z 10 % na 17,5 %) vzhledem k další selekci v souboru mikroregionálních středisek na jedné straně a postupné tendenci sblížení některých (významnějších) mikroregionů 2. stupně a mezoregionů. Zachovány byly „váhy“ (významové ocenění) u samotných středisek, resp. obcí (40 %) a u makroregionu (5 %). Tímto způsobem bylo „lokalizováno“ v komplexním chápání 97,5 % populace Česka. Zbývající 2,5 % pak byla

přirážena alespoň orientačně podle dílčí regionální působnosti některých středisek: (1) Velikost subregionů byla zohledněna polovičně oproti mikroregionům (17,5 %). (2) Širší mikroregionální působnost středisek mikroregionální úrovně byla zohledněna jednou desetinou velikosti přiřazeného širšího zázemí (např. u Kolína 10 % populační velikosti Kutnohorska a Čáslavska). (3) Konečně širší mezoregionální působnost Brna byla oceněna 5 % populační velikosti „částečně podřízených“ mezoregionů Olomouce a Zlína. Z uvedeného vyplývá, že srovnatelnost hodnot KRV k roku 2001 a k roku 2011 je omezená. Změnou metodiky dochází ke snižování KRV u středisek mikroregionů 2. stupně (v roce 2001) a naopak ke zvyšování KRV u středisek mikroregionů 1. stupně a u 12 největších center.

Střediska označená * byla vymezena jako aglomerace (obdobně jako k roku 2001): Beroun + Králův Dvůr; Kolín + Ovcáry; Mladá Boleslav + Kosmonosy; České Budějovice + Dobrá Voda u Českých Budějovic; Tábor + Sezimovo Ústí; Plzeň + Lhota + Malesice; Mariánské Lázně + Velká Hledebe; Sokolov + Březová + Dolní Rychnov + Svatava; Chomutov + Jirkov; Teplice + Dubí + Novosedlice + Proboštov; Ústí nad Labem + Trmice; Tanvald + Desná; Liberec + Stráž nad Nisou; Pardubice + Rybitví + Staré Hradiště; Břeclav + Ladná; Veselí nad Moravou + Vnorony; Znojmo + Dobšice + Nový Šaldov-Sedlešovice; Prostějov + Držovice; Uherské Hradiště + Kunovice + Staré Město u Uherského Hradiště; Zlín + Otrokovice + Želechovice nad Dřevnicí; Frýdek-Místek + Staré Město + Sviadnov; Karviná + Stonava; Nový Jičín + Kunín + Líbhošť + Šenov u Nového Jičína; Kopřivnice + Štramberk; Ostrava + Havířov + Petřvald + Šenov + Vratimov.

Prameny: Hampl (2005), výsledky cenzu 2011 – ČSÚ, Praha

vztahů, a dále i vztahů mikroregionálních s ohledem na zvýšenou selektivnost ve vývoji jejich soustavy. Přesný popis stanovení KRV je popsán v poznámkách k tabulce 6.

Podstatné charakteristiky hierarchie regionálních středisek jsou prezentovány v tabulce 5. Z údajů je zřejmé, že v letech 2001–2011 došlo k dalšímu a proti období 1991–2001 i k zrychlenému umocňování hierarchie. Zesilování významové pozice vykazovala v první řadě vyšší regionální centra a zcela dominantně pak centrum nejvyšší: v mikroregionální úrovni se zvýšil podíl pražského mikroregionu na populaci Česka z 14,6 % na 17,5 %, podíl na hodnotě KRV pak vzrostl z 19,9 % na 22,5 %! Zvyšování dominance nejvyššího centra může být sice hodnoceno jako specifický rys vývoje sídelní i regionální hierarchie center v Česku, všeobecné posilování postavení nejvýznamnějších center je však obecnou charakteristikou vývoje regionálních systémů. Ve spojení s dříve doloženou selekcí v soustavě regionálních středisek komplexního typu dochází tedy k postupnému rozvíjení/prohlubování hierarchizace středisek na jedné straně a k posunování celého hierarchického systému na měřítkově vyšší úroveň na straně druhé. Popsané vývojové tendence jsou v souladu nejen se změnami v letech 1991–2001, ale i s dlouhodobým vývojem v industriálním období. Jedná se tedy o obecnou vývojovou orientaci postupného posunování integračních tendencí, ale i polarizační typu jádro–zázemí, z měřítkově nižších úrovní na úroveň měřítkově vyšší.

Přestože obecné vývojové tendence jsou „platné“ i pro vývoj hierarchické organizace českého regionálního systému je možné nalézt určitá, byť sekundárně významná, specifika hierarchického uspořádání českého systému. Navzdory relativní kontinuitě velikostní diferenciaci regionálních středisek nebo samotných sídel má rozrůznění nejvyšších jednotek formu diskontinuální v důsledku malé četnosti a obvykle výrazné velikostní odlišnosti těchto jednotek. Formy této diskontinuity jsou však velmi variabilní a určují tak individuální specifika

příslušných systémů. V Česku jsou v tomto smyslu dlouhodobě reprodukovány tři diskontinuity: výrazná dominance Prahy oproti dvěma největším moravsko-slezským centrům Brnu a Ostravě, která jsou pak opět velikostně vzdálena střediskům na 4. až 12. místě (ostatní krajská města bez Jihlavy). Poslední diskontinuitu nacházíme konečně mezi jednotkou na 12. místě a na 13. místě velikostní řady. Uvedené diskontinuity jsou zřetelně vyvinuty v prvé řadě při hodnocení středisek podle syntetických/agregátních charakteristik jako je KRV. Jejich nalezení je důležité nejen pro citlivější specifikaci českého střediskového systému ve sféře vědeckého poznávání, ale má i značný smysl praktický, zvláště při vytváření územně administrativních soustav.

4.3. Vývoj regionální organizace a územní administrativa

Podmíněnosti regionálního uspořádání a jeho vývojových změn jsou pochopitelně obdobné jako u vývoje územní sociální a ekonomické diferenciacce. Z předchozího sledování vyplynula dominantní úloha regionální a sídelní hierarchie, jejíž vliv je ovšem integrálního typu a zahrnuje celý komplex faktorů: rozsah a diverzifikace ekonomické základny, zastoupení progresivních ekonomických aktivit zvláště aktivit kvartérních, kvalifikační a vzdělanostní strukturu obyvatelstva, vybavenost infrastrukturou a výhody geografické polohy. Všechny tyto faktory se uplatňují diferencovaně právě v závislosti na hierarchickém postavení jednotek v regionálním či sídelním systému a podmiňují přednostní rozvoj vůdčích center. Tyto skutečnosti lze ovšem označovat jako všeobecně známé a i jejich specifické uplatnění v Česku za dostatečně zhodnocené (viz Hampl 2005; Blažek, Csank 2007; Čermák, Hampl, Müller 2009; Hampl, Müller 2011 aj.). U problematiky sociogeografické regionalizace nabývá však na zvýšeném významu speciální faktor, a to územní administrativa a její změny. V průběhu transformačního období docházelo k řadě proměn, přičemž velký vliv na vývoj sociogeografické regionalizace měly dvě z nich. Na prvním místě to bylo zrušení základní působnosti okresů, jednotek převážně neorganických (nepřirozených), avšak jednotek v totalitním období významně ovlivňujících regionální procesy (preferance okresních měst, sociální a ekonomická nivelizace meziokresního vývoje, přizpůsobování dopravy a služeb územní administrativě atd.). Právě reforma v roce 1960 vytvořila podmínky pro formování dvou stupňů mikroregionálního uspořádání a odpovídajícího vztahového uzavírání mikroregionů 2. stupně. Po zásadních společenských změnách byly tyto poměry postupně měněny a došlo k rozvíjení vztahů k významnějším centrům. Těmi se stala především centra nově utvořených samosprávných krajů. Změny v regionální organizaci vztahů byly tedy v souladu s hlavními změnami územní administrativy. To ale neznamená, že vývoj „přirozené“ regionální organizace byl determinován změnou územního administrativního členění. Jednalo se o vzájemnou podmíněnost, neboť odborné podklady pro nové územně administrativní členění vycházely i z výsledků sociogeografických regionalizací (viz např. Zpráva expertní komise při vládě ČR – Perlín, Hampl, Müller 1993).

Vymezení reálných (přirozených, organických) sociogeografických regionů nelze pochopitelně bez potřebných úprav převzít pro potřeby územní

administrativy. Nicméně soulad, resp. nesoulad obou typů členění je často různý v důsledku specifických dílčích prostorů. Tak je tomu i v Česku, kde je výrazná odlišnost v uspořádání poměrů v Čechách a v oblasti moravskoslezské. V prvním případě je ve vymezení mezoregionů a krajů výrazný nesoulad v důsledku „přílišné“ dominance hlavního města. Pouze relativně silná a vůči Praze výhodněji položená Plzeň si dokáže podřídit své krajské zázemí. Díky polohové izolaci to pak platí i pro Karlovy Vary, i když reálné vazby Chebska jsou orientovány přímo na Prahu. Proti tomu v moravskoslezském prostoru jsou kraje a mezoregiony téměř shodné. Tato měřítkově i významově největší, ale dlouhodobě existující regionální specifika Česka doplňují i aktuální změny mezoregionální diferenciací v období 2001–2011. V obou případech se jedná o proměny v marginální oblasti mezoregionálního vlivu Prahy. Středisková působnost Prahy v prostoru Most – Chomutov převažovala sice již v roce 2001, ale výsledná regionální podřízenost tohoto prostoru vůči Praze byla „plně realizována“ teprve k roku 2011, kdy došlo k dezintegraci severočeské konurbace jakožto nadnodálního jádra ústeckého mezoregionu. Důsledkem je zmenšení jak mezoregionu, tak i metropolitního areálu Ústí nad Labem. Opačně orientovanou změnou byla pak „ztráta“ Havlíčkobrodská, jehož regionální spád převážil na Jihlavu, i když vazba na Prahu zůstala nadále významná. Zvýšení regionálního významu Jihlavy v posledním období souvisí nepochybně se ziskem důležité administrativní funkce krajského centra, a také s pozitivním ekonomickým vývojem. Podle hodnoty KRV i podle dosažené populační velikosti maximálního regionu se Jihlava dostala ve velikostních pořadích na 13. místo v Česku. I když významově dosud nedosahuje úrovně mezoregionálních středisek je Jihlava nepochybně jediným střediskem s potenciálem dosažení mezoregionální úrovně autonomie – pakliže rozšíří svojí působnost na Pelhřimovsko a Žďársko.

4.4. Prohlubování polarity metropolitních a periferních území

V souladu s obecnou měřítkovou orientací integračních procesů docházelo v poslední dekádě k další dynamizaci ve vztahovém otevírání menších regionů a k posilování organičnosti, vnitřní propojenosti, regionů větších. Dokládají to již dříve uvedené skutečnosti jako je redukce počtu „autonomních“ mikroregionů a jejich dvoustupňovitého uspořádání na jedné straně a zvyšování významu mezoregionálních center a rozšiřování jejich střediskové působnosti na straně druhé. To vše odpovídá postupnému posunu klíčového typu polaritního jádra a zázemí z mikroregionální úrovně na úroveň mezoregionální i nahrazování formy samotného jádra z nodální (středisko) na nadnodální (metropolitní areál). Tyto vývojové tendence mají ovšem velmi rozdílnou intenzitu v klíčových metropolitních prostorech a v prostorech relativně venkovských, resp. periferních. Důsledkem je formování dvou odlišných typů regionálního uspořádání vztahů a funkcí středisek, i když nejde o protikladné typy a i když pochopitelně existují prostory přechodného druhu. Přesto je oprávněné zmíněné typy blíže charakterizovat, byť s vědomím záměrného zjednodušování. Nejvyšší vývojovou dynamikou se pochopitelně vyznačují metropolitní areály. Ty mají v současnosti rychlejší ekonomický i populační růst než území ostatní, především však v jejich

rámci dochází k intenzivnějšímu vztahovému propojování, k prohlubování specializace jejich částí a k prohlubování vnitřní kooperace (organičnosti) těchto areálů celých. Proto se „komplexní“ středisková funkce přenáší na hierarchicky vyšší úroveň a její plné uplatnění se váže převážně na dominantní jádro. Komplexní charakter střediskové působnosti si tudíž udržuje jen omezený počet relativně velkých měst. Jestliže v období 2001–2011 došlo ke ztrátě mikroregionální autonomie u 14 středisek, pak polovina z nich byla lokalizována právě v metropolitních prostorech. Příkladem jsou Kralupy nad Vltavou, Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Bílina nebo Tišnov. Díky výhodné (exponované) poloze mají tato města ve většině případů velmi příznivý ekonomický a populační vývoj, jejich autonomní středisková působnost se ovšem redukuje a možno říci i specializuje. V metropolitních areálech dochází tudíž k rozrůzňování typů vazeb zvláště na mikroregionálním řádu, k odlišování pracovních, školských, obchodních či kulturních spádových obvodů.

V relativně venkovských územích a zesíleně v územích periferních (včetně tzv. vnitřní periferie), je situace odlišná a lze hovořit o určitém přetrvávání tradiční mikroregionální organizace: soulad pracovní i obslužní střediskové působnosti jader nodálního typu a poměrně značná stabilita jejich zázemí. Je to důsledek jak polohové nevýhodnosti, tak i nízké intenzity osídlení a nedosta- tečné vybavenosti sociální i technickou infrastrukturou. Z hlediska dynamiky rozvoje se převážně jedná o zaostávající oblasti, takže někteří autoři hovoří o sociálním vyloučení, resp. vylučování těchto území a příslušných územních komunit (Musil, Müller 2008). Polarita metropolitních (jádrových) a periferních areálů je ovšem zákonitá a dlouhodobě reprodukována a je – byť jen omeze- ně – překonávána vhodnými formami specializace periferií (rekreační funkce, specializované zemědělství aj.) nebo postupným zvyšováním vazeb na klíčové rozvojové prostory – nikoliv ve smyslu migrace pracovních sil, ale ve smys- lu výrobní kooperace, ve smyslu zvyšování organičnosti celého regionálního systému. Navzdory obtížnému překonávání nevýhodných podmínek periferie může být regionální politika i lokální aktivity orientovány proti zmíněnému „vylučování“ cestou postupného „zapojování“ do vývoje národního systému ve výše uvedeném smyslu.

5. Závěry

Výsledky zpracované sociogeografické regionalizace potvrdily obecné pravidelnosti hierarchického uspořádání regionálních a sídelních systémů i základních tendencí jejich vývoje. Tyto tendence jsou orientovány nejen ve smyslu reprodukce, nýbrž i ve smyslu dalšího umocňování hierarchické orga- nizace. K tomu dochází prostřednictvím prohlubování významové diferenciace regionálních jader především na vyšších úrovních a selekcí/redukci v souboru jednotek na úrovních nižších. Výsledkem je pak postupné posunování celé hie- rarchické soustavy na měřítkové/řádrovostně vyšší hladiny. Dynamika těchto změn není ovšem příliš výrazná vzhledem k obsažnosti a komplexní podmí- něnosti geografických struktur. Nicméně specifické formy i intenzity změn se mění. V posledním sledovaném období (2001–2011) docházelo k zrychlování vývoje a k zvyšování postindustriálních forem růstu. Zjednodušeně lze hovořit

o přenosu „kvantitativního“ růstu do metropolitních zázemí (růst obyvatelstva i pracovních příležitostí) a v zachování, resp. i zesilování „kvalitativní“ dominance nejvyšších center (významový vliv, organizace regionálních procesů apod.). Vývoj sociogeografické diferenciaci v letech 2001–2011 – charakterizovaný v první řadě koncentračními tendencemi a prohlubováním vnitřní i vnější vztahové propojenosti regionů – byl tedy v relativním souladu s vývojem v předchozí dekádě, zatímco vývoj geosociální diferenciaci – charakterizovaný územními rozdíly v sociální a ekonomické úrovni obyvatelstva – nikoliv. V druhém případě došlo k dramatickým (divergenčně směřovaným) změnám především v 90. letech minulého století, kdežto po roce 2000 spíše k relativní stabilizaci (a reprodukci) vytvořených „nerovnoměrností“.

Měřítkové povýšení polarizace jádrových a periferních území mělo za následek zvýšení rozdílů v jejich vnitřní regionální organizaci. Tradiční formy nodálního uspořádání zůstávají zachovány převážně jen v relativně venkovských prostorech, zatímco v metropolitních areálech dochází k postupnému „rozpouštění“ těchto forem mikroregionální organizace a spolu s tím k posilování tvorby nadnodálních forem jader vyšších řádů. Tematika regionalizace na jedné straně a tematika metropolizace (včetně suburbanizace) na straně druhé se tedy dále sblíží. Totéž platí o tematické regionálního rozvoje, neboť problematika periferie, útlumových regionů apod. může být zkoumána, a natož řešena, autonomním způsobem jen velmi omezeně. Právě široce chápané hodnocení sociogeografické regionalizace může směřovat k nalézání potřebné koordinace v rozvoji metropolitních i periferních jednotek, jakožto odlišně specializovaných, avšak funkčně propojených částí integrálního systému. i tyto vazby a navazující nástroje podpory funkční kooperace (dělbý práce) obou extrémních typů regionů je třeba specifikovat podle měřítkové hierarchie, a to nejen center a jejich zázemí, ale i rozvojových os, které jsou rovněž hierarchicky uspořádány a které významně podmiňují potenciální možnosti zmíněné funkční kooperace.

Spojitosť studia sociogeografické regionalizace s výše uvedenými širokými tematickými okruhy je jistě významově prioritní. Z hlediska dalšího zaměření výzkumu se však nabízí řada speciálních problémů i v rámci studia regionalizace samotné. V tomto příspěvku mohly být postiženy jen některé, byť snad klíčové aspekty hodnocení regionálního uspořádání Česka. Je však potřebné rozšířit a prohloubit regionální analýzy o jednotlivé funkční typy regionů (pracovní, obslužné, kulturní) a zejména pak o zkoumání vztahu a eventuálního souladu „objektivně“ určených regionů (podle regionálních procesů, a tedy možno říci „tvrdých“ a snadno kvantifikovatelných skutečností) a regionů koncipovaných jako sociální konstrukce vycházející z rozmanitých aspektů často značně subjektivní povahy (regionální identita územních komunit). Problémem je ovšem omezená informační základna a náročnost provedení potřebných anketárních šetření. Možným řešením je proto doplnění celkových a relativně systémově zpracovaných regionalizací soustavou vhodně volených případových studií.

Autoři děkují za pomoc při zpracování výchozích materiálů RNDr. Janu Müllerovi, Bc. Janu Šimberovi a Mgr. Václavu Jarošovi.

Literatura:

- ANDERSON, J., O'DOWD, L. (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33, č. 7, s. 593–604.
- BEZÁK, A. (1990): Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis*, 42, č. 1, s. 57–73.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007): Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? *Sociologický časopis*, 43, č. 5, s. 945–965.
- BOBEK, H. (1967): The Hierarchy of Central Peaces and their Hinterland in Austria and their Role in Economic Regionalization. In: *Economic Regionalization*, Academia, Prague, s. 139–144.
- ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie*, 114, č. 1, s. 37–51.
- DĚDINA, V. (1927): Přírozené kraje a oblasti v Československu. *Sborník Čs. společnosti zeměpisné*, 33, č. 1, s. 21–25.
- Economic Regionalization* (1962): Dokumentacia Geograficzna 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 114 s.
- Geographia Polonica* 4 (1964): Methods of Economic Regionalization. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 200 s.
- HALÁS, M., Klapka, P. (2010): Regionalizace Česka z hlediska modelování prostorových interakcí. *Geografie*, 115, č. 2, s. 144–160.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. *Univerzita Karlova, Praha*, 147 s.
- HAMPL, M. (2014): Je nástup konvergenčních tendencí v diferenciaci globálního systému potvrzením obecných představ o vývoji územních a sociálních hierarchií? *Geografie*, 119, č. 1, s. 26–49.
- HAMPL, M., JEŽEK, J., KÜHNEL, K. (1978): Sociálně geografická regionalizace ČSR, VÚSE I, Praha, 301 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. *Univerzita Karlova, Praha*, 255 s.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1996): Komplexní organizace systému osídlení. In: Hampl, M. a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Univerzita Karlova, Praha, s. 53–89.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (2011): Společenská transformace a regionální diferenciacie Česka: příklad vývoje rozmístění pracovních míst a obyvatelstva. *Geografie*, 116, č. 3, s. 211–230.
- KORČÁK, J. (1934): Regionální členění Československa. *Statistický obzor*, 15, s. 416–434.
- KRAFT, S., BLAŽEK, J. (2012): Spatial interaction and regionalization of the Vysočina Region using the gravity models. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Geographica* 43, č. 2, Univerzita Palackého, Olomouc, s. 65–82.
- KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011): Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. *Sociologický časopis*, 47, č. 4, s. 805–829.
- MARADA, M. a kol. (2010): Doprava a geografická organizace společnosti v Česku. *Edice Geographica*, sv. 2, Česká geografická společnost, Praha, 165 s.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis*, 44, č. 2, s. 321–348.
- PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, č. 1, s. 105–146.
- PERLÍN, R., HAMPL, M., MÜLLER, J. (1993): Územní členění České republiky. *Výstavba a architektura*, 39, č. 3, s. 12–21.
- SCOTT, A. J. (2001): Globalization and the rise of city-regions. *European Planning Studies* 9, č. 7, s. 813–826.
- SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. (2007): České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel. *Sociologický časopis*, 43, č. 5, s. 1039–1053.
- STRUBELT, W. (2008): „Stadt und Land“ – The Relation between City and Country side (Non-Urban Territories). The German Case – a German Case? In: Strubelt, W., Gorzelak, G. (eds.): *City and Region*. Budrich Uni Press Ltd., Opladen & Farmington Hills, s. 233–267.

SÝKORA, L., MULÍČEK, O. (2009): The micro-regional nature of functional urban areas (FUAs): lessons from the analysis of Czech urban and regional systém. *Urban Research and Practice* 2, č. 3, s. 287–307.

TAYLOR, P. (2004): *World City Network. A Global Urban Analysis*. Routledge, London, 247 s.

S u m m a r y

SOCIO-GEOGRAPHIC REGIONALIZATION OF CZECHIA

The results of the undertaken socio-geographic regionalization have confirmed general regularities of hierarchic arrangement of regional and settlement systems as well as basic tendencies of their development. These tendencies are orientated not only in the sense of reproduction, but also in the sense of further enhancement of hierarchical organization. This occurs through a deepening of the difference in the importance of regional nodes, especially on higher levels, and through a selection/reduction in the sample of units on lower levels. This eventually results in a gradual shift of the whole hierarchical system to higher levels in terms of scale/order. However, the dynamism of the changes is not very accentuated due to the overall character and complex conditioning of geographical structures. Nevertheless, both the specific forms and intensity of the changes vary. In the latest period under observation (2001–2011), there was an accelerated development and an increase in post-industrial forms of growth. To put it simply, one can speak about a transmission of “quantitative” growth to metropolitan hinterland (the growth in population and labour opportunities) and about a preservation or even an enhancement of “qualitative” dominance of the highest level centres (the importance, influence, organization of regional processes, etc.). The development of socio-geographic differentiation in 2001–2011 (characterised above all by a tendency towards concentration and an intensification of the interconnection of regions in terms of both internal and external relations) was in relative harmony with the developments of the previous decade, while the development of geosocial differentiation (characterised by territorial differences in the population’s social and economic level) was not. In the latter case, one could see dramatic (divergently oriented) changes occurring particularly in the 1990s, while a certain stabilization (and reproduction) of the arisen forms of “unevenness” could be observed after 2000.

The scale upgrading of the polarization of metropolitan and peripheral areas resulted in an increase in the differences in their internal regional organization. The traditional forms of nodal arrangement remain mostly preserved only in relatively rural areas, while in metropolitan areas, these forms of micro-regional organization are gradually “dissolved”. This is accompanied by an increased formation of supranodal forms of higher order nodes. For this reason, the issue of regionalization on the one hand and the issue of metropolisation (including suburbanization) on the other are coming ever closer to one another. The same is true of the issue of regional development because the issues of periphery, underdeveloped regions etc. can be autonomously examined, let alone resolved, to a very limited extent only. A broadly conceived evaluation of socio-geographic regionalization can seek to find the necessary coordination in the development of both metropolitan and peripheral units as differently specialized, but functionally intertwined parts of an integral system. These links and ensuing instruments of support to functional cooperation (division of labour) of both extreme types of regions should be specified according to the scale hierarchy. This relates not only to the centres and their hinterland, but also to development axes that are also hierarchically arranged and that significantly determine potential opportunities of the above mentioned functional cooperation.

The connection of the study of socio-geographic regionalization with the broad thematic spheres is certainly of profound importance. However, as far as further focus of the research is concerned, there is a plethora of prospective research issues within the framework of the study of regionalization itself as well. This contribution could only cover some, though perhaps crucial, aspects of the assessment of Czechia’s regional organization. However, it is necessary to widen and deepen the regional analyses by individual functional types of regions

(working, servicing, cultural) and, in particular, by the examination of the relation and, possibly, harmony between “objectively” determined regions (by regional processes, and, so to say, “hard” facts that can be easily quantified) and the regions conceived as social constructs arising from diverse aspects of an often considerably subjective nature (regional identity of territorial communities). However, there is the problem of a limited information base and of an elaborate organization necessary for the required enquiry surveys. This may be resolved by adding a set of conveniently selected case studies to the regionalizations delineated in a general and rather systemic way.

The results of socio-geographic regionalization as of 2011 at the level of individual centres/regions are presented in the table overview (Table 6) and in the map annex (Fig. 1). For the sake of comparison, the Table also presents the basic size characteristics as of 2001 and the relevant signs of their hierarchical position. Since the population sizes of regions relate to the definition in a given year, the changes in 2001–2011 aggregate both changes in delimitation and the differences in population development of these units.

Table 6 – Socio-geographic regionalization in 2011 – basic results. The table includes: the order according to complex regional importance; name of the centre; population number in thousands for microregions in 2001, microregions in 2011, maximum regions (maximum extent of regional dominance of centres) in 2001 and in 2011; complex (synthetic) regional importance in 2001 and 2011; and a superior centre.

Fig. 1 – Socio-geographic regionalization of Czechia in 2011. In legend: macroregional centres: 1 – macroregional, 2–12 – mesoregional, 13–131 – microregional; mesoregion, microregions. Regional centres are denoted by rank numbers according to complex regional importance (see Table 6): the aggregate indicator takes into account the population’s differentiated connection to the municipality/settlement itself and to the centres of various hierarchical levels. There is a distinction of centres and boundaries of microregions, mesoregions and a macroregion (the whole country).

Pracoviště autorů: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: marada@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 23. 6. 2014; do tisku bylo přijato 27. 2. 2015.

Citační vzor:

HAMPL, M., MARADA, M. (2015): Sociogeografická regionalizace Česka. *Geografie*, 120, č. 3, s. 397–421.